

Somorjai Szabolcs, szerk. „Szexuális másság és kirekesztés.”
Korall. Társadalomtörténeti Folyóirat 2016/17.66, Budapest:
KORALL Társadalomtörténeti Egyesület, 1–164. ISSN 1586-2410.

A hazai LGBT kisebbség tagjairól és történetéről máig igen csekély információval rendelkezünk, ezért a *Korall Társadalomtörténeti Folyóirat* e száma kiemelt figyelmet érdemel: a közel teljes huszadik századot felölelő társadalomtudományi tanulmányokon keresztül mutatja be a kirekesztés azon formáit, amelyekkel a magyarországi meleg férfiaknak és leszbikus nőknek szembesülnie kellett az évtizedek során más szexuális kisebbségek mellett.

1878-ban a magyarországi büntetőtvények kriminalizálták a férfiak közötti homoszexualitást. **Takács Judit „Homoszexuálisok listázása a 20. századi Magyarországon”** című tanulmánya rávilágít arra a tényre, hogy a szexualitással foglalkozó tudományok miként formáltak, illetve formálják szexuális értékeink hierarchiáját (5). A büntetőtvény természet elleni fajtalanság vétségének minősítette a férfiak közötti homoszexualitást, ezután pedig létrejöttek a homoszexuális-listák, melyek a homoszexualitás állami felügyeletét igyekeztek szolgálni a társadalmi kontroll fenntartása végett (10). Egy szűk célcsoport maximális megfigyelésének gyakorlatáról könnyen eszünkbe juthat Michel Foucault *surveillance* elmélete, ami szintén az állam teljes jogú bepillantását engedi minden élethelyzetbe, ezáltal önkorrekcióra sarkallva a megfigyelteteket. A rendőrség más módon is felügyelete alatt kívánta tartani a meleg férfiakat, ezt **Perényi Roland „‘Beteg szerelem’ — a queer szubkultúra a rendőri és a sajtódiskurzusban a 20. század első felében”** című tanulmányából tudhatjuk meg. A huszadik század elején, a *Pesti Hírlap* apróhirdetések formájában lehetőséget adott a meleg férfiaknak arra, hogy egymással diszkrétan ismerkedni, találkozni tudjanak. Ám nem csak *queer* levélírók tűntek fel a lapban, hanem az azokat leleplezni kívánó riporterek is (122). Az 1920-as években már külön detektívcsoporthoz működött a rendőrségen a *queer* szubkultúra obszervációjára (120).

Ezzel szemben a leszbikusság szinte láthatatlan maradt, hiszen a büntetőtvények csak a meleg férfiak közötti romantikus és szexuális kapcsolatokat tiltották. **Borgos Anna „‘A házasesetlet férje mellett megszokta vagy legalábbis eltűri, de néha még élvezi is’: A leszbikusság képei a Kádár-Korszak pszichiátriai irodalmában”** című tanulmánya arra hívja fel a figyelmünket, hogy a leszbikusság teljesen más társadalmi megítélésben részesült: a pszichiátriai, illetve szexológiai szakirodalmak

lényegesen kevesebbet foglalkoztak a leszbikus nőkkal, mint a meleg férfiakkal (80). Ennek oka, hogy a leszbikusok intimitásuk kifejezésében sokkal kevésbé lépik át nemi szerepük határát, ezért „a nők azonos nemű vonzalmai enyhébb megítélés alá esnek, ‘elnézést’ keltenek, vagy akár szexuális vágyat ébresztenek” (80). Ezzel szemben egy meleg férfi orientációja „a domináns szerepből való kilépést és a más férfiak szexuális vágyának tárgyává válás[á]t implicálja” (80). A Kádár-korszakban, bár a szexualitást magánügynek tekintették, mégis a heteroszexualitástól eltérő, alternatív szexualitásformák alapos felügyelet alá kerültek, hiszen veszélyt jelentettek a szocialista társadalmi ideál megvalósulására (74). A szexualitás magánügyként való kezelése már önmagában az elfojtást és az elrejtőzést erősítette (74). A pszichiátria és a szexológia, mint tudományterület, főként heteroszexuális férfi képviselőivel igyekezett ezen túlmenően a heteronormatív irányba terelni a leszbikus nőket, hiszen a korszakban a nők számára a reprodukciót tekintették elsődleges feladatnak (74). A leszbikusságot mint múltó folyamatot ábrázolták, melyről úgy hitték, egy fiatal lány esetében idővel úgyszólván a nemi identitás normalizálódásával zárul (89). Ez az attitűd nem egyedülálló, hiszen az 1950-es évek amerikai irodalmában Patricia Highsmith *The Price of Salt* című regényében hasonló leírással találkozhatunk. Az író nő ezzel a példával tükröt tartott az akkor népszerű pszichoanalízisnek, hiszen ő maga leszbikusként kevés hajlandóságot mutatott orientációja megváltoztatására. A leszbikusság mint önálló identitás elismerése csak a kilencvenes évektől kezdődően valósult meg.

Bálint Petra „Többneműség és/vagy ruhacsere: egy 18. századi álhermafrodita esete” tanulmányában a szexualitás mellett a társadalmi helyzet kérdése is előtérbe kerül, hiszen az írásban szereplő Bodnár Ancsát inkább ez motiválta arra, hogy nő léte férfiruhát öltön. Miután női mivoltát felfedik, bíróságra viszik, ahol azzal vádolják, hogy ő *csíra*. Az 1730-as évektől ezt a kifejezést használják a mai szóval interszexuális személyekre, ám ez nem tévesztendő össze a hasonló alakú csíra szavunkkal (101). Bodnár Anca esete jól mutatja, hogy a *cross-dressing* mint túlélési stratégia is megjelenhet: Anca nehéz fizikai munkát volt kénytelen végezni, miután bátyjához került, ehhez pedig a férfiszerep könnyebben passzolt, mintha női ruhában maradt volna (101). A tanulmány szerint a hozzá hasonló álhermafroditát azért büntették, mert a korban a mély keresztény vallásosság szerint a férfi és a nő nem volt egyenrangú, a másik nem ruháinak életvitelszerű használata pedig az emancipációt sugallta, hiszen „rangján felül öltözködött” (107). Szintén az angolszász irodalomban, bár a tanulmányban szereplő esetnél kicsit később, a viktoriánus korban élő *Albert Nobbs* fiktív története is a szegénység elkerülése miatt bekövetkező ruhacserét mutatja be. A George Moore novellája alapján készült, először 1977-ben bemutatott színdarabban (majd a 2011-es

filmváltozatban) Albert sem szexuális orientációja miatt vesz fel férfiruhát, de az így betöltött új társadalmi szerepe által ez a kérdés is, idővel, felvetődik. A történet vége itt is büntetés, tehát a *cross-dressing* megítélése még közel egy évszázaddal később is kevésbé változott.

Az állam felügyelete és büntetése a homoszexuálisokon kívül minden olyan társadalmi kisebbségre kiterjedt, amelyek bármilyen módon eltértek a normatív heteroszexuális, monogám szexualitásformától. **Bokor Zsuzsa** „Női páciensek: a kolozsvári Női Kórház története a két világháború között” című tanulmánya az első világháború után létrejött kolozsvári Női Kórház működését vizsgálja fel, amint az új állam térfoglalásának szimbólumává vált (53). Az új, román nemzetállamban fontos szerepet játszott a nemzet biológiai kontrollja (54). A prostitúció ebben a korban már nem mint erkölcsi, hanem mint közegészségügyi probléma jelenik meg, a nemi betegségekkel szembeni harc pedig Európa-szerte megfigyelhető volt (55). A Női Kórház Romániában páratlan volt a maga nemében, mintájául pedig olyan európai intézmények szolgáltak, mint például a londoni Lock Hospital, mely egyszerre töltötte be a kórház és menhely szerepét a nemi beteg nők számára (59). A betegek a társadalomtól való elkülönítése és kontroll alatt tartása ismét eszünkbe juttathatja Foucault filozófiáját. A beteg nők számára a Kórház legtöbbször hetekig, akár hónapokig az otthonukul szolgált: élettörténetek íródtak, barátságok születtek falai között, és arra is volt példa, hogy valaki az itt látott prostituáltak jólétét látva az intézményből kikerülve ezután maga is kéjnővé lett (62).

Szegedi Gábor „Az onanista alakja a 20. századi Magyarországon” című írásában a maszturbációt övező több száz éves misztérium okát kutatja. Úgy véli, a maszturbáció mint patológiai jelenség és szexuális perverzió csupán a felvilágosodás után jelenik, bár ez előtt is rettegés övezte gyakorlatát (32). Tanulmányában Kantot idézi, aki szerint a felvilágosodás a társadalom felnőtté válását jelentette, amelybe nem tartozhatott bele a maszturbáció gyermeki, önző mivolta (35). Mellette megjelenik Foucault érvelése is, aki *A szexualitás történetében* az onanizáló gyermeket a megfigyelés fő célpontjaként állítja be (33). A szülő gyermekének testét és szexualitását kontroll alatt kívánja tartani, hiszen a kialakulóban lévő új társadalmi és szellemi berendezkedés nem hagyhatta kárba veszni a fiatal erőforrásokat (34). A gyermek nem halhatott meg idő előtt, az önkielégítést pedig a korban a legkülönfélébb betegségek elsődleges forrásoként említették, melyek rendszerint halállal végződtek, de legalábbis olyan maradandó károsodást okoztak a fiatal szervezet számára, mint a gerincferdülés vagy a vakság (34). A maszturbációt övező paradigmaváltás az 1960-as évektől kezdődően indul el, amikor a szocialista erkölcsbe már belefér a házasság előtti

nemi élet gondolata, ám az önkielégítést kritizálók pellengérré állítása egészen 1983-ig nem történik meg.

Egy másik paradigmaváltás 1961-ben következik be, mikor a férfiak homoszexualitását a büntetőtörvénykönyv dekriminalizálja. **Hanzli Péter „A rendszerváltás előtt titokként kellett megélni”: Életinterjúk meleg férfiakkal a hatvanas-nyolcvanas évekről** című tanulmánya különböző társadalmi csoportokba tartozó, ám egységesen a Kádár-korszakban szocializálódott meleg férfiak élettörténeteit mutatja be (143). Az interjúalanyok felkutatását különösen nehezítette, hogy sokan még ma sem vállalják fel identitásukat (143). Bár a kilencvenes évektől egyre több pszichológiai és szociológiai kutatás jelenik meg a homoszexualitás témájával kapcsolatban, ám a kifejezetten történeti kutatások csak a 2000-es években kezdődnek el (142). A tanulmányban szereplő élettörténetekből többek között bepillantást nyerhetünk a korban jelen lévő melegséggel kapcsolatos információkra (ugyanakkor azok hiányára is), a meleg férfiak kamasz- és fiatalkori önelfogadására, a melegségük megélésére, illetve az előbújásuk folyamatára (144). Az élettörténetekből kitűnik, hogy éppen az információ hiánya miatt sokáig igyekeztek küzdeni melegségük ellen, az ezzel való szembesülés pedig akár évekig eltartó öngyötrődést is előidézhetett (145). Ha mégis a homoszexualitással kapcsolatos információhoz jutottak, az általában negatív hangvételű volt (146). Az interjúkból arra is fény derül, hogy egészen a nyolcvanas évekig nem létezett még a szóhasználatban a meleg identitás (148). Az előbújás a hatvanas és hetvenes években csak igen szűk körben működött, hiszen a lesbikus és meleg közösség a zaklatás és bántalmazás elkerülése miatt sok esetben a rejtőzködést volt kénytelen választani (148). Több interjúalany arról mesél, hogy a nagyvárosba való költözés jelentette számukra az előbújás és ismerkedés lehetőségét, ám a tanulmányból kiderül, hogy a melegek rendőrség általi megfigyelése még ebben az időszakban is tartott.

Takács Judit, Perényi Roland és Hanzli Péter tanulmányai mind főként urbánus jelenséggé írnak le a homoszexualitást. Budán és Pesten, még a rendőri jelenlét ellenére is több alkalom nyílt az ismerkedésre, mint az ország más területein (122). Perényi Roland tanulmányában a riporter munkája a heteronormativitást hirdető orvosok tevékenységére emlékeztet: „mintha egy éles késsel felboncoltuk volna Budapestet, hogy belenézzünk a gyomrába”, írja a *Pesti Futár* 1908-as száma (122). A homoszexualitás gyógyítandó betegséggel való azonosításának hibáját bár már elkezdtek kijavítani, (hiszen az Amerikai Pszichiátriai Társaság kezdeményezésére 1973-ban törölték a mentális betegségek listájáról), ám teljes egészében még mindig nem hagytuk magunk mögött. A 2013-ban megjelent *Coming Out* című film Orosz Dénes rendezésével ugyan humorral próbálja bemutatni egy meleg férfi motorbaleset

következtében létrejövő heteroszexuálissá válását, burkoltan mégis ezeket a mélyen gyökerező, a melegséget medikalizáló történelmi korokat idézi. Csak úgy, ahogyan Hanzli Péter tanulmányában olvashatjuk, interjúkra és élettörténetek átfogó kutatására van szükségünk ahhoz, hogy végre megszólalhassanak a társadalom sokáig elbújasra és némaságra ítélt, kirekesztett csoportjai.

Szigethy Nóra
Szégedi Tudományegyetem

Felhasznált irodalom

Foucault, Michel. 1995. *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. Trans. Alan Sheridan. New York: Vintage Books.

Highsmith, Patricia. 2015. *Carol*. London: Bloomsbury.

Moore, George. 2011. *Albert Nobbs*. London: Penguin Books.

Orosz, Dénes (rend.). 2013. *Coming Out*. Megafilm.